

ДЕМОГРАФІЧНИЙ ФАКТОР ЯК ПРОБЛЕМА РІВНОСТІ ДОСТУПУ ДО ВИЩОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Баранівський В.В.

У статті висвітлюються актуальні проблеми демографічної структури українського суспільства, підкреслюється її зв'язок із сучасними стратифікаційними змінами, показується негативний вплив проблем демографічної структури українського суспільства на доступ української молоді до вищої освіти, на подолання ціннісного розколу в Україні.

Ключові слова: демографічний фактор, молодь, вища освіта, соціальна нерівність, консолідація суспільства.

Актуальність проблеми. Важливою передумовою економічного, інтелектуального, політичного розвитку будь-якої країни є демографічний фактор, як самостійна складова фундаменту, на якому тримається суспільство, елемент кореневої системи, що живить усе суспільне дерево. Він відображає в собі взаємозв'язок темпів та пропорцій суспільного розвитку з кількісними та якісними характеристиками населення (його чисельністю, статевовіковою, сімейною структурами, а також з динамікою народжуваності, смертності, міграцій, станом здоров'я, розселенням, професійно-освітньою структурою тощо)[1,с.5]. Демографічні складові пронизують, значною мірою визначають систему стратифікації суспільства, суттєво визначають її характер та стан. Доступ до вищої освіти, будучи залежним від стратифікаційної належності людини, водночас є функціонально залежним й від її демографічних характеристик. Наприклад, певна особа проживає в місті, працює вчителем, інша - проживає в селі, працює фермером тощо. Водночас ці ж особи є чоловік або жінка, є різними за віком тощо. А тому аналіз демографічного чинника є актуальним й в аспекті виявлення проблем доступу громадян до вищої освіти.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблемам демографії в світовій науці приділяється велика увага. Зокрема в Україні ці проблеми

досліджують Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, інші наукові організації, ряд вчених різних наукових та навчальних закладів.

На соціологічному рівні вплив демографічної ситуації на вищу освіту в Україні досліджують такі науковці як: К. Корсак, В. Сафонова, М.Степко, Н.Стеблюк та ін.. На найвищому рівні проблеми впливу демографічного чинника на освіту потребують подальшої філософської рефлексії.

Метою та завданням статті є: висвітлити та узагальнити найбільш актуальні демографічні проблеми, показати їх вплив на доступ молоді до вищої освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Деякі вчені, наприклад Н.Ф. Стеблюк, стверджують: "... доказано, що визначальним фактором, який впливає на ситуацію у сфері вищої освіти, є демографічний"[2,с.1]. На наш погляд, в основному слід погодитися з таким висновком науковця. На жаль загальний прогноз вчених щодо перебігу демографічної ситуації в Україні є невтішним. Продовжується процес скорочення кількості населення, збільшується кількість людей хворих та похилого віку, багато українців виїжджає за кордон на ПМЖ тощо.

Прогнозні аспекти розвитку вищої освіти в умовах демографічної кризи в Україні здійснила В.Є. Сафонова. Здійснений нею аналіз динаміки чисельності студентів ВНЗ в розрахунку на 10 тисяч населення України [3] свідчить про тенденцію збільшення їх кількості. Однак, при порівнянні рівня охоплення вищою освітою в Україні з такими ж показниками в інших країнах, висновок є невтішним. В Україні рівень охоплення населення вищою освітою є нижчим не тільки від таких високо розвинутих країн як Канада, США, Корея, а й від Болгарії, Росії.

Такий стан не може не турбувати громадськість, суспільство в цілому, оскільки він не забариться негативно позначитися на економіці, соціальних процесах, що відбуваються через зниження професійно-кваліфікаційного рівня працівників різних галузей реальної економіки. Н.Ф.Стеблюк в своїй дисертації зазначає, що розрахований коефіцієнт можливості вступу до ВНЗ

молодих людей, які народилися у 1973-1992 рр., за останні чотири роки (2006/07-2009/10 рр.) підтверджує потенційно високий рівень охоплення кількості осіб (збільшується фактична можливість вступу), які навчаються у вищих закладах освіти III-IV рівнів акредитації, тобто кожна молода особа, яка народилася у 1987-1992 рр., має можливість навчатися у вищих закладах освіти III-IV рівнів акредитації. Водночас, результати досліджень науковців підтверджують необхідність розробки та застосування науково обґрунтованої методики прогнозування обсягів державного замовлення й видатків із загального фонду бюджету на підготовку фахівців [4].

Залишаються проблеми рівного доступу до вищої освіти сільської молоді по відношенню до міської. За даними Держкомстату України, частка осіб з повною вищою освітою, відповідно до перепису населення 2001 року, складає (у розрахунку на 1000 осіб): міське населення (чоловіки – 168,5, жінки – 163,4); сільське населення (чоловіки – 53,4, жінки – 54,2).

Суттєво на доступ до вищої освіти впливає місце та регіон проживання молоді. Як відомо, більшість ВНЗ зосереджено у м. Києві, східному та південному регіонах України, що ускладнює можливості отримання вищої освіти у західних та центральних областях. Зокрема, кількість студентів, які навчаються у ВНЗ III-IV рівнів акредитації, становить в середньому в Україні 257, у розрахунку на 10 тис. осіб, і коливається від 903,1 у м. Києві, 556,4 у Харківській, 330,5 в Одеській областях до 104,1 у Закарпатській, 119,3 у Житомирській і 139,2 у Вінницькій областях [5,с.96-121].

Думку щодо нерівних можливостей доступу до вищої освіти підтримують і інші науковці. Вони вважають, що після розвалу СРСР та в роки реформ українська система освіти все ще перебуває на перехідному етапі. Зміни призвели до зростання числа нових вузів, в основному приватних. У результаті число людей, які здобули повну вищу освіту, збільшилось, проте, сучасні дослідження ринку праці показали невідповідність якості підготовки молодих спеціалістів вимогам сьогодення. Існують ще видимі відмінності у доступі до якісної освіти між міськими та

сільськими студентами. Число людей з повною вищою освітою на тисячу населення збільшилося на 31 відсоток у містах і 69 відсотків у сільській місцевості. Як правило, рівень знань учнів у сільських районах нижчий, ніж у їхніх однолітків – у міських, і діти часто не складають успішно іспити через відсутність належного рівня підготовки [6,с.99; 7].

На сьогодні актуальними для України залишаються деякі проблеми освіти національних меншин. Загалом приналежність до національної меншини практично не обмежує доступ до освіти в Україні. Порівнюючи з іншими європейськими країнами, сучасну Україну не можна віднести до дуже гомогенних країн за показниками національного складу населення. За різними оцінками, від 25 до 35% загальної кількості громадян країни є національними меншинами. Ще вищий відсоток на Сході і Півдні – понад 50% в частині областей. Найбільшу чисельність мають меншини росіян, румунів, угорців, кримських татар, поляків, євреїв, словаків, білорусів, молдаван, греків, болгар та ін.

Навчання рідною мовою національних і етнічних меншин у радянський період було майже відсутнім (за винятком використання російської мови). Уряд СРСР проводив політику злиття націй і зміцнення країни шляхом розширення використання у системі освіти російської мови. На території України це привело до того, що в містах переважали школи з російською мовою викладання, а система середньої професійної та вищої освіти (за винятком частини педагогічних інститутів) використовували лише російську мову.

За даними Держкомстату України, частка осіб з повною вищою освітою серед дев'яти найчисленніших національностей, відповідно до Всеукраїнського перепису населення 2001 року (у розрахунку на 1000 осіб) виявилась такою: росіяни – 187, білоруси – 155,5, українці – 116,9, поляки – 112,9, болгары – 97,7, кримські татари – 91, молдавани – 50,4, угорці – 48,3, румуни – 39,6. Як свідчать наведені дані, найвищою є питома вага осіб з вищою освітою серед росіян, українців, білорусів, поляків; найнижчою –

серед румунів, угорців і молдован. Так, серед румунів, які проживають в Україні, частка осіб з повною вищою освітою втричі нижча, ніж серед українців. Питома вага тих, хто здобув повну вищу освіту, серед кримських татар нижча удвічі, ніж у росіян; в 1,7 разів, ніж у білорусів і в 1,3 разів менша, порівняно з українцями. Привертає увагу й той факт, що українці – корінна, титульна нація держави за показниками вищої освіти поступається росіянам та білорусам. І це за історичних обставин, коли українці с прадавніх часів мали значно вищий рівень освіченості в порівнянні з іншими східними слов'янами. Очевидно, що на сучасний стан освіченості українців здійснили негативний вплив перебування українських земель в складі Російської, Австро-Угорської імперії та Радянського Союзу, відповідна політика цих держав відносно українців як нації [8,с.290].

Освіта національних меншин регулюється відповідно до Закону про мови і Закону про освіту. Відродження національної й етнічної ідентичності різноманітних меншин за минулі два десятиріччя в умовах демократичного законодавства позитивно вплинуло на систему освіти України і на навчально-виховний процес у школах. Упродовж 1990-2000-х років відбувся швидкий розвиток можливостей освіти для всіх національних і етнічних груп. Новий Закон "Про мови в Україні" прийнятий в 2012 році надає ще більші можливості для використання мов національних меншин в системі ВНЗ України.

Водночас прагнення певних сил в Україні ввести другу державну мову, вести навчання мовами національних меншин несе певну загрозу духовній безпеці українського суспільства. Тенденції до наростання духовної кризи в суспільстві ще небезпечніші з погляду геополітики. Існує комплекс фундаментальних інтересів і чинників, що рівною мірою зачіпають всі національності, регіони України і поєднують їх в єдине ціле, в порівнянні з якими всі розбіжності, суперечності і конфлікти носять другорядний характер. Як вважає І. Ільїн, дійсно духовне досягнення завжди національне. Батьківщина є та вершина, з якою людині відкривається загальнонаціональне багатство. Позбавлена

національної своєрідності країна може втратити відведене їй місце у світовій культурі. Але для націй України національне – це, насамперед, українське (культура, традиції освіти, побуту і мистецтва, мова), а не екзотика традиційної культури. Українська, загальноукраїнська культура має стати для всіх національностей України і засобом, і воротами, і інфраструктурою як для саморозвитку, так і для входження, інтеграції в світову цивілізацію, світову культуру. Українська мова – це не лише мова міжнаціонального спілкування. Це підмурок, що створює основи конструкції самого способу життя, тих духовних цінностей, які об'єднують всі нації України в єдиний культурний простір. Як уявляється, спроби деяких національних меншин України перебудувати систему освіти на вузько національних початках не просто безглузді, але і шкідливі – як для цих націй, так і для України в цілому. Зокрема, зменшується кількість представників таких націй в загальноукраїнській системі освіти, культури, науки.

Важливим в досягненні рівного доступу до освіти є ліквідація будь-якої гендерної нерівності щодо освітніх можливостей. Загалом, для України не є характерною проблема забезпечення рівного доступу чоловіків та жінок до отримання якісної освіти, тобто суттєвих гендерних відмінностей у доступності освіти в Україні не спостерігається. Про це свідчить освітній статус українських жінок, що є досить високим: як було показано раніше, частка осіб з повною вищою освітою серед чоловіків і жінок у 2001 році становила 131 та 128, у розрахунку на 1000 осіб, відповідно. Однак жінки мають менше можливостей щодо підвищення своєї кваліфікації і значно рідше, ніж чоловіки, проходять професійну перепідготовку впродовж життя [9,с.11]. Високий освітній рівень жінок в Україні аж ніяк не заважає незримому, але досить стійкому розподілу відносин суспільної життєдіяльності на чоловічі та жіночі; закріпленню за «другою» статтю менш привабливих і менш престижних сфер ринку праці і зайнятості.

Скороченню гендерної професійної нерівності сприятимуть цілеспрямовані заходи державної політики, спрямовані на зростання престижу та рівня оплати праці у традиційно «жіночих» галузях, боротьбу з

гендерними стереотипами, що звужують можливості професійного вибору як жінок, так і чоловіків, починаючи з рівня здобуття освіти, розширення можливостей освіти упродовж усього життя.

Серйозною проблемою у рівному доступі до вищої освіти в Україні є забезпечення рівності для людей з обмеженими фізичними можливостями. До цієї проблеми сучасної України привертають увагу науковці М.В. Перфільєва, В.С. Церклевич та ін.. Рівні можливості в отриманні вищої освіти є важливими складовими реалізації принципів незалежного життя людей з обмеженими можливостями. В найбільш розвинутих країнах всього світу приділяється велика увага проблемі забезпечення доступу інвалідів до освіти. Велика кількість світових фондів, центрів, громадських об'єднань та організацій працюють над різноманітними програмами та проектами щодо отримання різного ступеня освіти людьми з певними відхиленнями. Так, в статті 32 Конвенції ООН вказано, що програми розвитку повинні охоплювати інвалідів і бути доступними для них. Це передбачає зміну уявлень в суспільстві з питань розвитку, так як проблема інвалідності є однією з ключових проблем, що повинні розглядатися при створенні усіх програм, а не в якості окремої теми.

Розуміння потреби забезпечення талановитої молоді з обмеженими функціональними можливостями освітніми послугами в рамках інтегрованих структур є не лише результатом гуманістичного прагнення рівності в освіті, але й диктується об'єктивними вимогами сьогодення. Адже, за прогнозами ЮНЕСКО, досягти високого рівня суспільного розвитку зможуть лише ті країни, серед працездатного населення яких налічуватиметься щонайменше 40–60 % фахівців із вищою освітою. Саме тому дана проблема є актуальною і для сучасного українського суспільства. Слід погодитись з В.С. Церклевичем, який вважає, що оптимальним способом її вирішення є організація інтегрованого/інклюзивного навчання. Організація такого навчання для студентів з обмеженими функціональними можливостями, на його думку, передбачає вирішення ряду проблем:

- вибір форми навчання (денна, заочна, дистанційна);
- наявність соціально-психологічного та соціально-педагогічного супроводу в процесі навчання;
- підбір методик і технологій навчання;
- доступність реабілітаційних послуг;
- індивідуальний підхід та заходи інтегрування в групу однокурсників;
- наявність безбар'єрної архітектури та технічне забезпечення процесу навчання;
- сприяння подальшому працевлаштуванню за обраною спеціальністю[10,с.47].

Вказані складові загалом, рівень їх реалізації в окремому закладі освіти виступають показником доступності освіти для студентів з обмеженими функціональними можливостями. Визначені аспекти залучення молоді з обмеженими функціональними можливостями в інтегроване освітнє середовище вищих навчальних закладів є відносно новими для української соціально-педагогічної практики. Тому актуальності набуває вивчення та аналіз традицій зарубіжного та міжнародного досвіду в цій царині, використання та адаптація його ідей у системі освіти України. Таким чином, досвід західноєвропейських країн і США як пріоритет визначає принцип інтегрованого навчання в системі вищої освіти. Окреслений процес розвивається поступально: концепція інтегрованого навчання у закладах дошкільної освіти та загальноосвітніх школах є фактично сформованою й успішно реалізується. Інтеграційні процеси у вищій школі виступають як надбудова і мають у своїй основі продовження традицій попереднього освітнього рівня з урахуванням специфічних особливостей освіти дорослих людей. Характеризуючи даний аспект проблеми в сучасній українській педагогічній практиці, за статистикою наведеною в моніторинговому дослідженні (К.: Таксон, 2012.-54с.) з 2,5 мільйонів студентів вітчизняних навчальних закладів I–IV рівнів акредитації, 8 тисяч становлять люди з обмеженими функціональними можливостями, тобто лише 0,4 % від

загальної кількості студентів. Для порівняння, у Франції кількість студентів з обмеженими функціональними можливостями становить 5 % від загальної кількості студентів. Незначний рівень залучення студентів з обмеженими функціональними можливостями до освіти в інтегрованому освітньому просторі України (ця проблема є характерною і для інших пострадянських країн, зокрема в Російській Федерації зі ста інвалідів, котрі хотіли б навчатись у ВНЗ, мають таку можливість лише двоє, тобто 2 %) зумовлений рядом факторів, а саме:

- паралельне (а не поступальне) втілення ідеї інтегрованого навчання на трьох рівнях системи освіти: дошкільне навчання; навчання у загальноосвітніх школах, професійне навчання та навчання у ВНЗ;
- відсутність безбар'єрної архітектури та транспорту, технічного супроводу процесу навчання, джерел інформації, адаптованих до потреб студентів з обмеженими функціональними можливостями, проблем матеріального забезпечення;
- психолого-педагогічна сторона питання (гіпотетично, студентом може стати випускник звичайної загальноосвітньої школи, школи-інтернату, спеціалізованого закладу професійного навчання. Зрозуміло, що рівень адаптаційних характеристик, попередній соціальний досвід і можливості спільного навчання є різними. Аналогічні проблеми у середовищі “здорових” студентів – лише незначна їх частина має попередній досвід спілкування, адекватного поведіння, а тим більше спільного навчання з однолітками, які мають обмежені функціональні можливості. Відповідно, найперше постає проблема формування толерантного, гуманного ставлення, налагодження внутрішньогрупової взаємодії та співпраці);
- нівелювання реабілітаційного компонента[10,с.53].

Фактично навчання та викладання в інтегрованому середовищі ВНЗ передбачає наявність певної системи цінностей, формування якої у спільноті дорослих людей має власні особливості у порівнянні з дошкільними закладами чи загальноосвітньою школою. Зауважимо, що формування

принципів та реалізація стратегій інтегрованої (інклюзивної) освіти в Західній Європі та США відбувалися як результат розвитку демократичного суспільства – “суспільства рівних можливостей”, одним із принципів якого є рівна доступність суспільних благ і можливостей, протистояння всім видам дискримінації, а в країнах пострадянського простору (в даному випадку в Україні) – як намагання відповідати західноєвропейським зразкам цивілізованої, соціальної, демократичної держави.

Висновки. Таким чином демографічний фактор відіграє надзвичайну роль у суспільстві. Він має складну динамічну структуру, органічно переплітаючись зі стратифікаційними змінами, що відбуваються в суспільстві. Прагнення людини до освіти, вищої освіти є її об'єктивним бажанням до розвитку, до самореалізації. Це прагнення не є абстрактним, воно залежить від демографічного середовища належності чи перебування особи: народ, нація, стать, клас, страта, місто, село тощо. Суспільство в процесі суспільної практики самоорганізується, вибудовує принципи справедливих, рівноправних відносин. Відповідно до цих принципів має здійснюватись і доступ до вищої освіти. Такий підхід забезпечить стабільність, гармонійний розвиток українського суспільства.

Література:

1. Пирожков С.І. Демографічний фактор у глобальній стратегії розвитку України / С.І. Пирожков // Демографія та соціальна економіка. — 2004. — № 1-2. — С. 5-20.
2. Стеблюк Н.Ф. Підходи щодо визначення перспективної потреби у фахівцях з вищою освітою./ Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evd/2010_1/6.pdf
3. Сафонова В.Є. Прогнозні аспекти розвитку вищої освіти в умовах демографічної кризи в Україні./ Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_ekon/2009.../15.pdf
4. Стеблюк Н. Ф. Державне регулювання підготовки фахівців у системі вищої освіти України// Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук. Спеціальність 08.00.03 – Економіка та управління національним господарством: Національна академія наук України. Інститут економіки промисловості. Донецьк – 2012.-18с./ Режим доступу : ier.donetsk.ua/news/contens/Steblyuk.PDF

5. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття. Кн.3: Модернізація освіти. – К.: Навч. книга, 2003. – 943 с.
6. Садрицька С. В. Якість освіти очима майбутніх фахівців / С. В. Садрицька // Науковий журнал. – 2008. - № 2. – С. 98 – 100.
7. Суркова Г.П. Проблеми доступності вищої освіти в Україні ./ Режим доступу: nauka.zinet.info/10/surkova.php
8. Баранівський В.В. Нерівність у доступі до освіти в Україні як сучасна актуальна проблема.//Вища освіта України – Додаток 3 до №1, Том 2,- 2012р.- Тематичний випуск "Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання"- С.287-292.
9. Новіков В.М., Куліков Г.Т. Проблеми гендерної рівності, зайнятості та бідності / НАН України. Інститут економіки. – К., 2002. – 61 с.
10. Церклевич В.С.Формування інтегрованості студентів з обмеженими функціональними можливостями у групу однокурсників ВНЗ.-С.193-198
Режимдоступу:
http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Znpkhist/2011_3/11tvsgov.pdf230

В статті освещаются актуальные проблемы демографической структуры украинского общества, подчеркивается ее связь с современными стратификационными изменениями, показывается негативное влияние проблем демографической структуры украинского общества на доступ украинской молодежи к высшему образованию, на преодоление ценностного раскола в Украине.

Ключевые слова: демографический фактор, молодежь, высшее образование, социальное неравенство, консолидация общества.

The issues of the day of demographic structure of Ukrainian society are illuminated in the article, her connection is underlined with modern stratification changes, negative influence of problems of demographic structure of Ukrainian society is shown on access of the Ukrainian young people to higher education, on overcoming of the valued dissidence in Ukraine.

Keywords: demographic factor, young people, higher education, social inequality, consolidation of society.